

dükten sonra tabutuna konulmasını vasiyet etmiştir.

İbn Ebû Hacele'nin şiirlerinin çoğu na't tarzında olmakla birlikte methiye, gazel, hiciv türü şiirleri de vardır. 7000 beyit tutarındaki yedi urcûcesiyle 771 (1369) yılında cereyan eden İskenderiye Savaşı'na dair kasideleri önemli manzumelerindendir. Harîrî'yi taklit ederek sanatlı nesirle kaleme aldığı makâmeleri ve edebî mektupları da bulunan İbn Ebû Hacele dil, edebiyat, fıkıh, hadis, tarih ve aşk gibi değişik alanlarda sekseni aşkın eser yazmıştır.

Eserleri. İbn Ebû Hacele'nin günümüze ulaşan eserleri şunlardır: 1. *Sükkerdânü's-Sultân el-Melikü'n-Nâsır*. Sâhibü's-Sükkerdân olarak da anılan Memlûklü Sultanı el-Melikü'n-Nâsır'a takdim edilen eser 757 (1356) yılında yazılmış olup sultanın biyografisi ve menkıbeleriyle Mısır tarihinden bahseder. İlk defa Bulak'ta basılmış (1288), daha sonra Kahire (1314, 1317, 1377) ve Beyrut'ta (1399) çeşitli baskıları yapılmıştır. Eser Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6258; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3940). 2. *et-Târî' ale's-Sükkerdân*. Bir önceki eserin zeyli olup beş bölümden meydana gelir (Brockelmann, GAL, II, 14). 3. *Dîvânü's-şabâbe*. Aşka ve âşıklara, özellikle ilâhî ve platonik aşka dair mensur ve manzum parçalarından meydana gelen eserin başlıca kaynakları İbnü'l-A'rabî'nin (Ebû Abdullah Muhammed b. Ziyâd) *Dîvânü'l-âşıkîn*'i, İbn Dâvûd ez-Zâhirî'nin *Kitâbü'z-Zühre'si*, Nevkâtî'nin *Tuhtetü'z-zırâf*'ı ve İbn Hazm'ın *Tavku'l-hamâme*'sidir. el-Melikü'n-Nâsır'a takdim edilen ve otuz bölümden oluşan eserde yer alan düşüncelere vahdet-i vücûd taraftarları karşı çıkmıştır. Birkaç ihtisarı zamanımıza intikal etmiş olan eser (a.g.e., a.y.; Suppl., II, 6) Kahire (1279, 1291, 1305) ve Beyrut'ta (1972, 1984) basılmıştır. Eserin ilmi neşri Muhammed Zağlûl Sellâm tarafından gerçekleştirilmiş (İskenderiye 1987), ayrıca Muhammed İbrâhîm ed-Desûkî tarafından da yayımlanmıştır (Kahire 1414/1994). 4. *Mağnâfisü'd-dürri'n-nefis*. Mukaddimesinde yazarın hayatı ve bazı eserlerine dair bilgiler yer almaktadır (Kahire 1305). 5. *Ünmûzecü'l-kıtâl fi nakli'l-uvâl*. Satranç oyununa dair bir makâme olup Züheyr Ahmed el-Kaysî tarafından yayımlanmıştır (Bağdad 1401/1980). 6. *Sülvetü'l-hazîn fi mevti'l-be-*

nîn. Dünyevî felâketleri ve özellikle evlât acısını tadanları teselli etmek için kaleme alınmış olan eseri Muhaymir Sâlih neşretmiştir (Amman, ts.). 7. *Civârü'l-aḥyâr fi dâri'l-karâr*. Kahire'de kabri ve camisi bulunan sahâbî Ukbe b. Nâfi'in menkıbelerine dair olan eser yirmi bölümden oluşur.

İbn Ebû Hacele'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Dîvânü İbn Ebî Hacele, Mücteba'l-üdeba', Hâtübü'l-leyl, Mantıku't-tayr, et-Tıbbü'l-mesnûn fi def'i't-tâ'ün, Def'u'n-nıkme fi's-şalât' alâ nebiyyi'r-rahme, Dürerü(Devrü)'z-zamân fi taḥni'l-cüllübân, et-Tezkîr bi'l-mevt ve sükne'l-kubûr ve'l-hurûc minhâ ve'n-nüşûr, Devâvîn şîriyye* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, II, 13-14; Suppl., II, 5-6), *Sülûkü's-senen ilâ vaḫfi's-seken* (İÜ Ktp., AY, nr. 877), *Şerḫu Gunyeti'r-râmî ve ḡayeti'l-merâmî li'l-me'ânî* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4193).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hacele, *Sülvetü'l-hazîn fi mevti'l-benîn* (nşr. Muhaymir Sâlih), Amman, ts. (Dârü'l-Feyhâ'), neşredenin girişi, s. 5-10; a.mlf., *Dîvânü's-şabâbe* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1987, tür.yer.; İbnü'l-Ahmer, *Meşâhîrü's-şu'arâ ve'l-küttâb* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1406/1987, s. 41; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, I, 108-110; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 329-331; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 131-132; *Keşfü'z-zunûn*, I, 46, 117, 624, 900; II, 961, 979, 1350, 1882, 1889, 1933, 1965; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 240-241; Brockelmann, GAL, II, 13-14; Suppl., II, 5-6; a.mlf., "İbn Ebî Hacele", *İA*, V/2, s. 725; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 255; Sarton, *Introduction*, III, 1722-1723; Abdurrahman b. Muhammed el-Cilâlî, *Târîḫü'l-Cezâ'iri'l-âm*, Beyrut 1980, III, 172, 174; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemû a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1980, s. 364-365; Ömer Ferruh, *Târîḫü'l-edeb*, VI, 517; Tâhir Ahmed Mekki, *Dirâsât 'an İbn Hazm ve kitâbihi Tavku'l-hamâme*, Kahire 1981, s. 341-349; Abdülvehhâb b. Mâsûr, *A'lâmü'l-mağribi'l-Arabî*, Rabat 1986, IV, 375-379; Sâlihiyye, *el-Mu'cemû's-şâmil*, II, 162-166; J. Robson, "A Chess Maqâma in The John Rylands Library", *Bulletin of the John Rylands Library*, XXXVI/1, Manchester 1953, s. 111-127; a.mlf. – Umberto Rizzitano, "Il Diwân As-Sabâbah Delo Scrittore Magrebino Ibn Abî Hağalah", *RSO*, XXVII/1-4 (1953), s. 35-70; a.mlf., "İbn Abî Hağâla", *E²* (İng.), III, 686; M. Ali Lisânî Feşârikî, "İbn Ebî Hacele", *DMBİ*, II, 638-640; Ahmed Fevzi el-Heyb, "İbn Ebî Hacele", *Mevsû'atü'l-haḍreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 111-113.

RIZA KURTULUŞ

İBN EBÜ HAFSA

(bk. MERVÂN b. EBÜ HAFSA).

İBN EBÜ HÂTİM

(ابن أبي حاتم)

Ebû Muhammed Abdurrahmân
b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî
(ö. 327/938)

el-Cerḥ ve't-ta'dîl adlı
eseriyle tanınan

hadis hâfızı, müfessir ve fakih.

240'ta (854) Rey'de doğdu. Babası Rey'deki Derbühanzale'de oturduğu için Hanzalî diye anıldı. Dedeleri Hanzale b. Temîm oğullarının mevlâsı olduğundan Temîmî ve Hanzalî nisbeleriyle anıldığı da söylenir. "Emîrül-mü'minîn fi'l-hadis" unvanına sahip muhaddislerden biri olan babası Ebû Hâtîm'in teşvikiyle Rey'in seçkin kıraat âlimi Fazl b. Şâzân'dan Kur'an öğrendi. Rey'de hıfzını tamamladıktan sonra babasından ve Ebû Zür'a er-Râzî'den hadis tahsil etmeye başladı. Bir muhaddis olan amcası İbrâhîm b. İdrîs'in ve babasının dayısı İsmâîl b. Yezîd'in ilmi şahsiyetinin teşekkülünde önemli katkısı oldu. 254'te (868) Muhammed b. Ebû's-Selc'den hadis yazdığını söylemesi (*el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, VII, 214) onun erken yaşta hadis tahsiline başladığını göstermektedir. 255'te (869) babası ile, 260 (874) yılında da hocası Muhammed b. Hammâd er-Râzî et-Tahrânî ile hacca gitti. 262'de (876) Şam ve Mısır'a, 264'te (878) İsfahan'a ilmi seyahatler yaptı. Kûfe, Basra ve Hicaz gibi ilim merkezlerini dolaştı. Eşec el-Kindî, Hasan b. Arafe, Muhammed b. Abdülmelek b. Zencûye, Haccâc b. Şâir, Müslim b. Haccâc, Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, İbn Ebû Âsım, İbn Vâre ve Ali b. Hüseyin b. Cüneyd onun hocalarından bazılarıdır. Talebeleri arasında İbrâhîm b. Muhammed en-Nasrâbâdî, Ebû's-Şeyh, Hüseynek diye anılan Hüseyin b. Ali et-Temîmî, Yûsuf b. Kâsım el-Miyâne'î, Hâkim el-Kebîr, Ebû'l-Fazl el-Hemedânî, Ali b. Muhammed el-Kassâr ve Ebû Hâtîm İbn Hibbân gibi önemli kişiler vardır.

Râvilerin ve rivayetlerin tenkidi alanında "nakd" kelimesini eserlerinde ilk kullanan âlim olan İbn Ebû Hâtîm tefsir, hadis, fıkıh, usul, kelâm, menâkıb, zühd, özellikle de cerḥ ve ta'dîl ile ricâl alanlarında eserler vermiş, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sünnetinin Rey'de yayılıp yerleşmesini sağlamıştır. Zehabî İbn Ebû Hatim'in İslâmî ilimlerde otorite olduğunu, hadis ilimlerinde en üstün merteye sayılan şeyhülislâmlık mevkiinde bulunduğunu, mütehasıs bir tenkitçi kabul edildiğini söylemekte, ayrıca Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Bikendî es-Süleymânî'nin

onun Hz. Ali'yi Osman'a üstün tuttuğunu ileri sürmekle haksızlık ettiğini belirtmektedir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 830; a.mlf., *Mizânü'l-İtidâl*, II, 588).

Babası ve babasının arkadaşı muhaddis Ebû Zür'a er-Râzî gibi İbn Ebû Hâtîm de itikadda ehl-i hadîs yolunu ve Ehl-i sünnet görüşünü benimsemiştir. Fıkhta Ahmed b. Hanbel'in mezhebine tâbi olmuş, nasların zâhîrî mânasını te'vilden kaçınmıştır. Ehl-i hadîse mensup olmasına rağmen babası gibi Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün görmesi sebebiyle Şîa yanlısı diye itham edilmiştir (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 33-34; Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, s. 104-105; *DîA*, X, 150). Ancak bu iddiayı ortaya atan Mesleme b. Kâsım el-Endelûsî zayıf bir râvi kabul edildiği, öte yandan Ebû Hâtîm ile İbn Ebû Hâtîm'in ehl-i hadîs düşüncesini benimsedikleri bilindiği için bu iddia fazla rağbet görmemiştir.

İbn Ebû Hâtîm, sadece muhaddis değil aynı zamanda fakih olduğu için zaman zaman hadislerden hüküm çıkarmış veya fikhî ihtihadlarda bulunmuştur (Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, s. 123-126). Ayrıca şiir ve edebiyat alanındaki derin bilgisi sebebiyle eserlerinde yeri geldikçe şiirlere de yer vermiştir. İbn Ebû Hâtîm tahsil etmediği tek ilmin kelâm olduğunu söylemektedir (a.g.e., s. 128). Zâhid kişiliğiyle tanınan ve bu yönüyle babası tarafından da takdir edildiği belirtilen İbn Ebû Hâtîm Muharrem 327'de (Kasım 938) Rey'de vefat etti.

Eserleri. 1. *el-Cerh ve't-ta'dîl**. Hadis râvilerinin tenkidine dair olup konusunda yazılan ilk kitaplardan biridir. 16.040 râvi hakkında bilgi veren eseri Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî yayımlamıştır (I-IX, Haydarâbâd 1360-1373/1941-1953). Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl *Fihrisü'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut 1988) adlı çalışmasıyla kitabın kullanımını kolaylaştırmış, Ebû Muhammed Fâlih eş-Şiblî de eser üzerinde *el-Mustaḥrec min Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dîl min aḥvâlir-ricâl mim-mâ verede fî ğayri mezânnih* (Kahire 1413) adlı bir çalışma yapmıştır. 2. *Taḳdimetü'l-ma'rife li-Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dîl*. Hadis tenkidinin savunulduğu önemli bir çalışma olan eserde (Haydarâbâd 1371/1952) İbn Ebû Hâtîm öncelikle sünnet ve eseri bilen fakih âlimler, ilelül-hadîs ve ricâl tenkidinde otorite olan hadis hâfizları, insanların kendilerinden hadis öğrenmeye çalıştıkları dürist ve mütevâzî âlimlerin bu alandaki önemi üzerinde durmuştur. Eerik Nael Dickinson, *The Development of Early Muslim Hadith*

Criticism: The Taḳdima of Ibn Abi Hâtîm al-Râzî adlı doktora çalışmasında eseri hadis tenkidi yönünden tahlil etmiştir ("Tez Özetleri" [trc. F. Mehveş Kayani], *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2 (1415/1994), s. 149-150). 3. *İlelül'l-hadîs (el-İlel fi'l-hadîs, Kitâbü'l-İlel ve beyânü mâ vaka'a mine'l-haṭa'i ve'l-halel fi ba'zi t-urukil-eḥâdisil-merviyeye fi's-sünneti'n-nebeviyye)*. Fıkıh konularına göre tasnif edilen eser, iki ciltte 2840 hadisi ve Ebû Zür'a er-Râzî ile Ebû Hâtîm er-Râzî'nin bu hadisler hakkındaki görüş ve düşüncelerini kaydetmekte olup Muhibbûddin el-Hatîb (I-II, Bağdad 1971; I-II, Kahire 1343-1344/1924-1925; I-II, Beyrut 1405/1985) ve üzerinde bir doktora çalışması yapan (1414/1993, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Külliyyetü usûlî'd-dîn) Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tüveycirî (Riyad 1414/1993) tarafından yayımlanmıştır. Yûsuf el-Mar'aşlî'nin *Fehârisü 'İlelil'l-hadîs* (Beyrut 1406/1986), Ebû Muhammed Fâlih eş-Şiblî'nin *el-Mustaḥrec min Kitâbi'l-İlel li'bni Ebî Hâtîm fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Kahire 1413) adlı çalışmaları da önemlidir. 4. *Beyânü ḥaṭa'i Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî fi Târîhih*. Müellif, *et-Târîhu'l-kebîr*'in Ebû Zür'a er-Râzî ve babası tarafından tashih edilen nüshasını görmüş, bu nüshada müstensihlerden kaynaklanan hataların bulunduğu tesbit edilmiştir. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i üç defa gözden geçirdiği bilinmekte, İbn Ebû Hâtîm'in işaret ettiği bazı hatalar, mevcut *et-Târîhu'l-kebîr* nüshalarında görülmemektedir. Hata olarak ileri sürülen bazı hususların ihtihad farkından ileri geldiğine, bazılarının da Buhârî tarafından tashih edilmiş hatalı nüshalardan kaynaklandığına göre (Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, s. 255-258) esere yöneltilen tenkitlerin büyük kısmı önemini yitirmektedir. Eseri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (III. Ahmed, nr. 624) tek yazma nüshasını esas alarak Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî yayımlamıştır (Haydarâbâd 1380). 5. *el-Merâsîl*. İbn Ebû Hâtîm'in en önemli kitaplarından biri sayılan eserde 492 (bazı baskılarda 476) râvi ve 1000'e yakın mürsel rivayet ele alınmaktadır. Bu eserde mürsel terimi, tâbiînin sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivayette bulunması anlamında kullanılmamış, ona, bir râvinin çağdaşı olmadığı bir kimseden rivayette bulunması şeklinde daha geniş bir anlam verilmiş ve *el-Merâsîl*'de bu şartları taşıyan kimselerin mürselleri incelenmiştir. Eser Zeynelâbidîn el-Bihârî (Haydarâbâd 1321/1903 [taşbaskı]), 1341'-

de (1923) Haydarâbâd'da yapılan neşri esas alınarak Subhî es-Sâmerrâî (Bağdad 1387/1967), Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî (Beyrut-Dimaşk 1397/1977, 1402/1982) ve Ahmed İsâm el-Kâtib (Beyrut 1403/1983) tarafından neşredilmiştir. 6. *Tefsîrül'l-Kur'âni'l-azîm*. Tam adı *Tefsîrül'l-Kur'âni'l-azîm müseneden 'ani'r-Resûl ve's-şahâbe ve't-tâbi'in* olan eserde 19.540 güvenilir rivayet bir araya getirilmektedir. Müellif, Hz. Peygamber'in tefsire dair bir açıklamasının bulunduğu yerde sadece onu almış, diğer âyetlerde ise varsa sahâbeden birinin, yoksa bir tâbiîn müfessirinin tefsirine yer vermiştir. Birçok tefsire kaynaklık eden eser üzerinde Câmîatü Ümmi'l-kur'âda cüzler veya sûreler halinde doktora ve yüksek lisans çalışmaları yapılmış ve bu çalışmaların bir kısmı neşredilmiştir. Eseri tam olarak Es'ad Muhammed et-Tayyib on cilt halinde yayımlamıştır (Mekke 1417/1997). İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî bir makalesinde (bk. bibl.) eseri tanıtmıştır. 7. *Âdâbü's-Şâfi'i ve menâkıbüh*. İmam Şâfiî'nin hayatı ve faziletine dair kitapların ilki ve en güvenilir olanıdır. Eserde Şâfiî'nin istinbat ettiği bazı nâdir hükümlere de yer verilmiştir. *Menâkıbü's-Şâfi'i* adıyla da anılan eser Zâhid Kevserî'nin tashihi ve Abdülğânî Abdülhâlik'in tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire 1372/1953, 1413/1993; Beyrut 1979, 1981 [ofset]). 8. *Zühdü's-semâniye mine't-tâbi'in*. Alkame b. Mersed'in (ö. 120/738) yazdığı ve İbn Ebû Hâtîm'in rivayet edip günümüze gelmesini sağladığı eser, zâhidliğiyle tanınan sekiz tâbiînin (Âmir b. Abdullah, Rebî' b. Huseym, Ebû Müslim el-Havlânî, Esved b. Yezîd, Mesrûk b. Ecda', Hasan-ı Basrî, Üveys el-Karanî, Herim b. Hayyân) hayatı hakkında bilgi vermekte olup Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'deki tek nüshası (Mecmua, nr. 11, vr. 160^a-166^a) esas alınarak Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Feryevâî tarafından yayımlanmıştır (Medine 1404/1984, 1408). 9. *Aşlû's-sünne ve i'tikâdû'd-dîn*. Babasına ve Ebû Zür'a er-Râzî'ye sorduğu soruları ve bunların cevaplarını ihtiva etmektedir. Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'de bulunan eserin (Mecmua, nr. 11, vr. 166^a-169^a) aynı kütüphanede kayıtlı (nr. 63) mecmua içindeki bir nüshasından da söz edilmektedir (Muhammed Azîz, XV [1402], s. 7) *es-Sünne* adıyla müellife nisbet edilen eser de (İbn Ebû Ya'lâ, II, 55) muhtemelen bu kitaptır. 10. *Hadîs*. İbn Ebû Hâtîm'in rivayet ettiği hadislerden oluşan eserin bir nüshası Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'de kayıtlıdır (Mecmua, nr. 41/8, vr. 103^a-109^b). 11. *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*. Zehe-

bî bunun hacimli bir eser olduğunu, ondan ıktibasta bulunduğunu belirtmektedir (A'lamü'n-nübelâ', XIII, 264). 12. Fezâ'ilü'l-İmâm (imâmünâ) Ahmed (Menâkıbü'l-Fazlî'l-İmâm Ahmed). Zehebî el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr'ında bu eserden de ıktibaslarla bulunmuştur (s. 130).

İbn Ebü Hâtım'in kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: el-Fevâ'idü'l-kebîr (kübrâ), Fezâ'ilü ehli'l-beyt, Fezâ'ilü Kazvîn, Fevâ'idü'r-Râziyyîn (Fevâ'idü ehli'r-Rey), Fevâ'idü'z-zâ'irîn, Kitâbü Mekke, el-Künâ, el-Müsned (çok hacimli olduğu belirtilmektedir), Şevâbü'l-a'mâl. Bunların dışında bazı kaynaklarda İbn Ebü Hâtım'e nisbet edilen kitaplar bulunduğu gibi İbn Ebü Hâtım'in talebelerinden Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhîm er-Râzî'nin hocasının biyografisine dair bir eser yazdığı belirtilmiştir (Zehebî, A'lamü'n-nübelâ', XIII, 263; a.mlf., Târîhu'l-İslâm, s. 207-208). Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve eğerühû fi 'ulûmî'l-hadis adıyla bir eser kaleme almıştır (Kahire 1415/1994).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü Hâtım, el-Cerh ve't-ta'dîl, VII, 214; a.mlf., Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997, neşreden giriş, s. 7-13; a.mlf., el-Merâsîl (nşr. Şükrullah b. Nî'metullah el-Kücânî), Dimaşk 1402/1982, neşreden giriş, s. 8-16; a.e. (nşr. Ahmed İsam el-Kâtib), Beyrut 1402/1983, neşreden giriş, s. 5-9; Dârekutnî, el-İlel (nşr. Mahfûzür-rahman Zeynullah es-Selefi), Riyad 1405/1985, I, 123-131; İbn Ebü Ya'la, Tabakâtü'l-Hanâbile, II, 55; Zehebî, Tezkiretû'l-huffâz, III, 829-832; a.mlf., el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr, Kahire 1388/1968, s. 130; a.mlf., A'lamü'n-nübelâ', XIII, 263-269; a.mlf., Mizânü'l-'itidâl, II, 587-588; a.mlf., Târîhu'l-İslâm: sene 321-330, s. 206-209; Kütübî, Fevâtü'l-Vefeyât, II, 287-288; Sübkî, Tabakât, III, 324-328; İbn Hacer, Lisânü'l-Mizân, III, 432-433; a.mlf., Tehzîbü'l-Tehzîb, IX, 33-34; İbn Kesîr, el-Bidâye, XI, 191; Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfesssîn, I, 279-281; İzzâhu'l-meknûn, II, 206, 209, 310, 325; Brockelmann, GAL Suppl., I, 278-279; Sezgin, GAS, I, 178-179; Hemmâm Abdürrahîm Saîd, el-İlel fi'l-hadis, Amman 1400/1980, s. 80-81; Kays Âi-i Kays, el-İrâniyyûn, I/1, s. 150-155; Hasan İsa Ali el-Hakîm, Kitâbü'l-Muntazam li'bni'l-Cevzî, Beyrut 1985, s. 376-378; Cezzâr, Medâhilü'l-mü'ellifîn, I, 321; Sâlihîyye, el-Mu'cemü's-şâmil, II, 116-118; Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve eğerühû fi 'ulûmî'l-hadis, Kahire 1415/1994; İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî, "İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve tefsîruhü'l-müsned", ed-Dîrâsâtü'l-İslâmiyye, XXIV/3, İslâmâbâd 1968, s. 37-68; "Kitâbü'l-Merâsîl", Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmî'l-ictimâ'îyye, IV, Riyad 1980, s. 725-728; Muhammed Aziz, el-Mecelletü's-selefiyye, XV (1402), s. 7; "Tez Özetleri" (trc. F. Mehveş Kayani), İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, II/2, İstanbul 1415/1994, s. 149-150; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ebî Hâtım", DMBİ, II, 637-638.

RAŞİT KÜÇÜK

İBN EBÜ HAYSEME

(ابن أبي خيثمة)

Ebü Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme
Züheyr b. Harb en-Nesâî
(ö. 279/892-93)

Hadis hâfızı,
fıkıh, tarih ve ensâb âlimi.

185'te (801) Bağdat'ta dünyaya geldi. 205'te (820) doğduğu da söylenmektedir (İbn Hacer, I, 174). Horasan'ın Nesâ belde-sinden geldiği bilinen ailesinin Türk asıllı olduğu tahmin edilmektedir (bk. EBÜ HAYSEME, Züheyr b. Harb). Bağdat'ta büyüdü ve ilk derslerini babasından aldı. Babası onu küçük yaştan itibaren Yezîd b. Hârûn gibi dönemin önde gelen âlimlerinin derslerine götürdü. Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'den hadis, Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî'den nesep ilmi, Medâinî'den tarih, İbn Sellâm el-Cumahî'den edebiyat okudu. Ayrıca Ebü Nuaym Fazl b. Dükeyn, Mansûr b. Seleme el-Huzâî, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî, Ebü Seleme et-Tebûzekî, Affân b. Müslim, Halef b. Hişâm, Ali b. Ca'd ve diğerlerinden hadis dinledi. Bunlar arasında en çok Yahyâ b. Maîn'den hadis rivayet etti. Kendisinden de başta oğlu hadis hâfızı Ebü Abdullah Muhammed olmak üzere Kâsım b. Asbağ, İbn Ebü Dâvûd, Muhammed b. Ahmed el-Hakîmî, İsmâil b. Muhammed es-Saffâr, Muhammed b. Mahled ve Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi kişiler rivayette bulundular. Fıkıh, tarih, nesep, şiir ve edebiyat alanlarında önemli bir yere sahip olan İbn Ebü Hayseme'nin hadis rivayetindeki güvenilirliği konusunda muhadisler ittifak etmiş, Dârekutnî ve Hatîb el-Bağdâdî onu sıkı olarak vasıflandırmış, tabakat kitaplarında râviler hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Bazı kaynaklarda İbn Ebü Hayseme'nin müstakil bir fikhî mezhebi olduğu ve kendisine Kade-riyyecilik isnat edildiği belirtilmişse de (Yâkût, III, 37; İbn Hacer, I, 174) bu konuda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İbn Ebü Hayseme Cemâziyelevvel veya Şevval 279'da (Ağustos 892 veya Ocak 893) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. 1. et-Târîhu'l-kebîr. Zengin bir muhtevaya sahip olduğu, sonraki müelliflerin çokça faydalandığı bilinen eser büyük boy on iki cilt olup (Kettânî, s. 262) Hatîb el-Bağdâdî, konusunda bu eserden daha faydalı bir kitap görmediğini söylemektedir. İbn Ebü Hayseme, oğlu Muhammed'den de yardım görerek yazdığı ve râvileri cerh ve ta'dîl ettiği bu eserini

bütün halinde rivayet etmeye özen göstermiş, pek çok kimseye onu rivayet etme izni vermiştir. Ebü'l-Kâsım el-Begavî eseri müellifinden semâ yoluyla almış, Endülüslü muhaddis İbn Hubeyş tarafından tamamının veya büyük bir kısmının ezberlendiği ifade edilmiştir (E² [İng.], III, 803). Eserin çok eski bir nüshasından bazı parçalar Medine'de Mahmûdiye (Usûlü'l-hadis, nr. 26) ve Fas'taki Karaviyyîn (nr. 244, 8 ve 9. kısımlara ait 10 varak; ayrıca bk. Şâkir Mustafa, I, 223) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 2. Târîhu ruvâtî'l-hadis. Kâtib Çelebi bu eserin Buhârî'nin et-Târîh'ine benzediğini kaydetmektedir. 3. Kitâbü Aşbâri's-su'arâ'. Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen eser Merzûbânî'nin el-Müveşşah'ının önemli kaynaklarından biridir. İbn Ebü Hayseme'nin Kitâbü'l-İ'râb (A'râb), Kitâbü'l-Bir, Kitâbü'l-Müntemîn, Veşâyâ'l-ulemâ' 'inde'l-mevt adlarında başka eserleri bulunduğu da zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist (Tecdüdd), s. 48, 123, 256, 286; İbn Hibbân, eş-Şikât, VIII, 55; Hatîb, Târîhu Bağdâd, IV, 162-164; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, V, 139; Yâkût, Mu'cemü'l-üdeba', III, 35-37; İbnü'l-Ebbâr, Tekmile (nşr. F. Codera), Madrid 1789, II, 574; Zehebî, Tezkiretû'l-huffâz, II, 596; a.mlf., A'lamü'n-nübelâ', XI, 492-494; Safedî, el-Vâfi, VI, 376-377; İbn Hacer, Lisânü'l-Mizân, I, 174; İbn Tağrıberdî, en-Nücûmü'z-zâhire, III, 83; Keşfü'z-zunûn, I, 276, 295; Hediyyetü'l-'ârîfîn, I, 51; Brockelmann, GAL Suppl., I, 272; Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifîn, I, 227; Sezgin, GAS, I, 319-320; Şâkir Mustafa, et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihîn, Beyrut 1983, I, 223-224; Salih Tuğ, Züheyr b. Harb ve Kitâbü'l-İlm Adlı Eseri, İstanbul 1984, s. 14-16; Kettânî, er-Risâletü'l-müstetrafe (Özbek), s. 262, 320, 353; M. Yaşar Kandemir, Mevzû Hadisler, İstanbul 1997, s. 103-104; Ch. Pellat, "İbn Abî Khaythama", E² (İng.), III, 687; D. M. Dunlop, "İbn Hubaysh", a.e., III, 803; Ebü'l-Feth Hakîmiyân, "İbn Ebî Hayseme", DMBİ, II, 647.

ABDULLAH AYDINLI

İBN EBÜ HUZEYFE

(bk. MUHAMMED b. EBÜ HUZEYFE).

İBN EBÜ HÜREYRE

(ابن أبي هريرة)

Ebü Alî Hasen b. el-Hüseyn b. Ebî Hüreyre el-Bağdâdî
(ö. 345/956)

Şâfiî fakihî.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Çok sayıda hocadan ders aldığı rivayet edilmekle birlikte kaynaklarda bunlardan sadece Ebü İshak el-Mervezî ile İbn Sü-